
ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

УДК 903(477)"2022/2026"

DOI:10.17721/2413-7065.2(99).2026.362525

ISSN(print) 2413-7065

ISSN(online) 2413-7103

ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ АБО РУТИНА ПОВСЯКДЕННЯ?

Дмитро КАРАВАЙКО

orcid.org/0000-0001-9309-6707

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу археології
раннього залізного віку Інституту археології НАН України
email: dmytro.karavaiko@gmail.com

Майя ХОРУЖА

orcid.org/0009-0001-0075-0587

молодший науковий співробітник сектору наукових фондів
Інституту археології НАН України
email: pchiolkam@gmail.com

Анотація. Проблема охорони культурної спадщини стала актуальною як ніколи з початком повномасштабного вторгнення. Руйнації пам'яток внаслідок сільськогосподарської діяльності, масштабних грабіжницьких розкопок та військових фортифікацій в межах охоронних зон зафіксовані археологічною моніторинговою експедицією на території Сумської області в 2023 році. Обстежено 59 пам'яток археології, що локалізуються переважно в прикордонній зоні. Фіксація збитків, завданих війною, є першочерговим завданням сьогодення. Незадовільний стан багатьох пам'яток, які руйнуються в результаті сільськогосподарської діяльності або грабіжницьких розкопок, вимагає розробки нових підходів до збереження археологічної спадщини. Один з них і запропонований в поданій статті.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, Сумська область, охорона культурної спадщини, моніторинг.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення сотні, а можливо, й тисячі пам'яток археології опинилися під загрозою знищення. Реальні масштаби руйнації ще належить встановити. Дієві заходи щодо збереження археологічної спадщини України набувають все більшої актуальності. Крім війни, на жаль, наявні ще кілька факторів. Чималу шкоду пам'яткам завдають фермерські господарства. Систематично розорюються насипи курганів, які розташовані на сільськогосподарських угіддях. Окремим пунктом відзначимо незаконне будівництво в межах пам'ятки без проведення попередніх археологічних

розкопок. Такі руйнівні дії призводять до безповоротних втрат. Катастрофічного розмаху набули грабіжницькі розкопки, або так звані «коп». Неконтрольований, вільний продаж металодетекторів призвів до того, що це «хобі» все більше й більше набуває популярності. Тисячі артефактів осідають в приватних колекціях, продаються за кордон. Частину цих речей вдається вилучити та передати до музейного фонду України. На жаль, контекст знахідки втрачається, а відповідно, й інформативність предмета. Проблема діяльності грабіжників набуває все більшої актуальності, привертає увагу широкої спільноти, постійно

обговорюється на різних конференціях, круглих столах, інтернет-платформах тощо. Певні кроки до її вирішення вже зроблені, втім дієвий механізм, який би допоміг протистояти, а в ідеалі зовсім припинити вандалську діяльність любителів «легких знахідок», і досі відсутній. Закони та відповідні правові акти не в змозі зупинити недоброчесних аграріїв. Свої корективи в пам'яткоохоронну діяльність внесла війна.

Огляд досліджень і публікацій.

Основним джерелом роботи є результати археологічних розвідок з метою моніторингу стану пам'яток, проведеного авторами в межах Сумської області в 2023 р. Підсумки робіт оформлено у вигляді наукового звіту, переданого до архіву Інституту археології НАН України¹, та короткого повідомлення на сторінках щорічника «Археологічні дослідження в Україні» [6]. Список статей, в яких так чи інакше постають питання захисту пам'яток археології, не такий великий, що пояснюється передусім практичним підходом до вирішення проблеми. Результати останніх таких робіт висвітлено в колективній статті про охоронні дослідження архітектурно-археологічної експедиції в 2018–2020 рр. [4]. Проблеми, пов'язані із збереженням археологічної спадщини та обліку об'єктів археології Києва, порушувалися неодноразово [3]. А з початком війни вирішення цих питань стало ще більш актуальним. Саме Київ та область були першим регіоном в Україні після 2022 р., де проведений моніторинг археологічних пам'яток, які так чи інакше постраждали в результаті бойових дій. Відзначено кризовий стан у системі обліку пам'яток

та нагальна необхідність фіксації збитків, завданих війною [2]. Роботи в цьому напрямку розпочато, а засоби та методи, які б відповідали реаліям часу, лише на стадії розробки [5].

Список робіт можна було б продовжити, втім і наведених прикладів достатньо, щоб переконатися в тому, що проблема охорони культурної спадщини останнім часом на слуху та постійно постає в інформаційному просторі.

Мета статті – на прикладі сучасного стану пам'яток археології Сумської області привернути увагу широкої громадськості до проблеми охорони культурної спадщини України.

Виклад основного матеріалу.

Пам'яткоохоронна діяльність під час війни набуває своєї специфіки. З початком воєнних дій в 2014 р. до співробітників Інституту археології НАН України неодноразово зверталися військовослужбовці, які під час побудови оборонних споруд знаходили окремі археологічні артефакти та передавали їх до наукових фондів. Завдяки такій ініціативі врятовано не один предмет, встановлено місцезнаходження нових пам'яток. На захист археологічної спадщини країни стали й професійні археологи, які, перебуваючи в лавах ЗСУ, здійснювали і здійснюють рятівні розкопки, аврально рятують пам'ятки від повного знищення, ретельно фіксуючи всю інформацію.

Важливою частиною наукової діяльності в умовах війни став моніторинг стану археологічної спадщини в зоні проведення воєнних дій. Цей процес розпочався з 2015 р. шляхом встановлення поодиноких фактів пошкодження

¹ З огляду на воєнний стан та роботи в прикордонній зоні у статті, на відміну від звіту, відсутні конкретні назви деяких пунктів та їхнє точне місцезнаходження.

об'єктів археологічної спадщини в результаті використання у воєнних цілях або обстрілів. У 2016 р. відбулася перша моніторингова місія на Луганщину, яку очолив С. Теліженко. Під час вибіркового проведення огляду об'єктів археологічної спадщини поблизу лінії розмежування були зафіксовані випадки їхнього пошкодження в результаті потрапляння артилерійських снарядів, побудови оборонних споруд та облаштування стрільбищ. Ця робота продовжилася і у наступні роки під час виконання програми інвентаризації об'єктів археологічної спадщини на території Луганської області, яка завершилася у 2021 р. Крім ділянок лінії розмежування, куди співробітники Інституту археології мали доступ, аналогічні обстеження були проведені вздовж лінії інженерно-технічного облаштування українсько-російського кордону (проект «Стіна») в межах Міловського (пізніше Старобільського) району Луганщини. Паралельно моніторинг стану об'єктів археологічної спадщини здійснювався в дистанційному режимі – за допомогою вивчення супутникових зображень та досліджень інформації у соціальних мережах. З початку повномасштабного вторгнення країни-агресорки на територію України темою моніторингу стану об'єктів культурної спадщини загалом стали займатися й інші науковці Інституту, оскільки територія досліджень охопила значно більшу територію України. Поступово до цього процесу почали долучатися численні громадські організації, які фінансуються за рахунок міжнародних грантів.

Наприкінці 2024 р. у складі Збройних сил України утворено підрозділ, який займається захистом культурної спадщини

під час війни. Він функціонує у структурі цивільно-військового співробітництва ЗСУ. В його повноваження входить координація дій, спрямованих на захист, збереження та запобігання знищенню об'єктів культурної спадщини, які опинилися під загрозою внаслідок бойових дій. До складу цього підрозділу увійшли військовослужбовці, які мають відповідну освіту та попередній досвід роботи у сфері культури, археології, історії та музейної справи.

У 2022 р. в Інституті археології НАН України створено спеціалізовану Моніторингову археологічну експедицію (далі – МАЕ) з двома обласними загонами у складі – Київським і Чернігівським. Археологічні дослідження проводилися співробітниками МАЕ ІА НАН України за рахунок дослідницького пілотного проекту Інституту археології НАН України (керівник – член-кореспондент НАН України А. Буйських) і фінансової підтримки Німецького археологічного інституту – «Ukrainian Archaeological Heritage, threatened by War: saving and protection / Українська археологічна спадщина, постраждала під час війни: порятунок та захист» та індивідуального гранту. Керівником експедиції був призначений кандидат історичних наук, старший науковий співробітник В. Івакін.

З 2023 р. експедиція розширила свій ареал діяльності, куди увійшла й Сумська область зокрема. Керівник Сумського загону МАЕ – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України Д. Каравайко. Основні роботи проводилися влітку – восени 2023 р.

В результаті розвідок було обстежено

пам'яток археології. З огляду на воєнний стан та прикордонну територію до роботи залучаються працівники поліції та військові. Слід відзначити й ініціативу голови однієї територіальної громади, який під час побудови оборонних споруд запросив до співпраці археологів. В результаті вдалося запобігти руйнуванню одного з курганных могильників на трасі Путивль – Суми. З особливою небезпекою були пов'язані розвідки на пам'ятках, які знаходились у безпосередній близькості від кордону. Артилерійські обстріли тут постійне явище.

Тактика ворога на початку повномасштабного вторгнення не передбачала ведення затяжних боїв і була спрямована на якнайшвидше просування військ до основних стратегічних точок Сумської області та поза її межі. Відповідно обстеження проводилися переважно вздовж основних транспортних артерій – автомобільних доріг. Основними напрямками були наступні: Путивль – Буринь – Суми; Путивль – Глухів; Суми – Недригайлів; Суми – Тростянець – Охтирка. Завданням було

візуальне та інструментальне обстеження ділянки з метою виявлення наявності або відсутності руйнувань культурних нашарувань на археологічних об'єктах і пам'ятках. Серед останніх увагу приділено городищам, шість з яких мають статус пам'ятки національного значення. Під загрозою часткового руйнування опинилися кургани вздовж доріг, які були стратегічними високими місцями. Оглядалися поселення та території, на яких влаштовано оборонні споруди.

Розвідками 2023 р. на трьох пам'ятках зафіксовано пошкодження, що пов'язані з веденням бойових дій. Відчутних руйнацій зазнав курганный могильник «Аеропорт», розташований в стратегічному місці, безпосередньо на в'їзді в м. Суми. Він нараховує 9 насипів різної висоти. Пошкоджено ділянку площею близько 180 кв. м та глибиною до 1,8 м. В двох місцях виявлено заглиблені об'єкти, які, вірогідно, є залишками поховань (Фото 1).

Особливу увагу приділено обстеженню городищ, які розташовані на домінуючих висотах. Сучасні оборонні

Фото 1. Курганный могильник «Аеропорт», сліди руйнацій.

споруди, що пошкодили культурний шар, зафіксовано лише на одному укріпленні – городищі національного значення роменсько-давньоруського часу неподалік м. Путивль. Зруйновано площу близько 25 кв. м. Більшість городищ поросли густим лісом та чагарником, що врятувало їх від руйнації.

Ще одне нововиявлене поселення в Шосткинському районі оглянути не вдалося через близькість його до кордону та активність бойових дій. Під час створення оборонних споруд тут було виявлено матеріали часів козацтва та Київської Русі. Інформацію отримано від співробітника НЗ «Глухів», який безпосередньо брав участь в обороні цієї ділянки фронту. Площа руйнацій не встановлена.

Крім того, зафіксовано руйнації в межах охоронних зон курганів та курганних могильників, які розташовані вздовж стратегічно важливих доріг

області. Катастрофічних наслідків вони не мають, втім детальний огляд окремих ділянок є нагальною справою.

Осібню слід згадати пам'ятки, що опинилися на тимчасово окупованих територіях та знаходяться неподалік зони воєнних дій або в безпосередній близькості від державного кордону. Деякі з них донедавна активно досліджувалися. Проводилися археологічні розкопки, в науковий обіг вводилася нова інформація. Доступ до них зараз або обмежено, або ж заблоковано повністю. Наприклад, городище Ширяєве, яке вивчалось авторами в 2017–2021 рр., є ключовою пам'яткою басейну р. Сейм скіфського часу. За цей період отримано виразний матеріал, який дає змогу поглибити наші знання про окремо взятий регіон. Продовження робіт унеможлиблюється через близькість кордону. І таких прикладів не один.

В результаті моніторингу

Фото 2. Курганний могильник «Королівські могили» поблизу с. Маракучка. Сучасний стан.

встановлено, що більшість пам'яток руйнується внаслідок господарської діяльності. Якщо звичайна оранка не може завдати значної шкоди поселенню, то для курганів вона становить суттєву небезпеку. Яскравим прикладом негативного впливу сільськогосподарської діяльності є курганий могильник, розташований поблизу сіл Кириківка та Маракучка Охтирського району, в урочищі з промовистою назвою «Королівські могили». Такий топонім міг виникнути лише завдяки наявності грандіозних насипів. Ще на топографічній карті середини 80-х років ХХ ст. вказана висота найбільших курганів – 6 та 3 м. Сучасна висота насипів сягає від 1 до 2 м. На наших очах «завдяки» оранці «Королівські могили» перетворюються на «Рядові могили», а незабаром їхні сліди на поверхні буде взагалі важко побачити (Фото 2). На жаль, така ситуація характерна для більшості обстежених курганів. Частина насипів не взята на облік і не має охоронного номера. На першому ж місці стоїть безвідповідальність фермерів, які не лише не дотримуються меж охоронної зони, але й свідомо рік за роком

знищують пам'ятку археології. Як і у випадку з городищами, неушкодженими залишаються насипи, які поросли чагарником, але й в цьому разі оранка підходить максимально близько та з кожним роком все більше і більше руйнує полог кургану.

На окрему увагу заслуговує активна діяльність людей та техніки на кар'єрах. Особливо небезпечна вона для невеликих насипів курганів, які майже непомітні на поверхні. Порушення законодавства зафіксовано поблизу с. Пологи неподалік Охтирки. Курганий могильник тут налічує 32 насипи, що витягнуті ланцюжком зі сходу на захід. Загальна протяжність могильника 3 км. Він поділяється на три групи. Курган № 15 першої групи заввишки 1,3 м та діаметром 35 м в результаті розширення видобутку кварцового піску та глини опинився на останці посеред кар'єру (Фото 3). Формально пам'ятку археології не було знищено, хоча й порушено охоронну зону, втім створено всі передумови для подальшого руйнування внаслідок ерозії ґрунту. Очевидно, що курган потребує негайних охоронних досліджень, але, на

Фото 3. Курган № 15 поблизу с. Пологи Охтирського району. Кар'єр.

жаль, здійснити їх в таких умовах вкрай проблематично.

Нарешті, не можна не згадати проблему незаконної забудови на пам'ятках археології. Попри те, що поселення у с. Велика Чернеччина Сумського району внесене до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією «місцева», більша частина поверхні знаходиться під приватною забудовою та розорюється під городи. Виявлено також руйнування частини культурного шару та рельєфу території місцевим жителем, який спланував береговий схил Псла та перетворив його на каскад терас. Культурний шар в цьому місці зруйновано повністю.

Аж ніяк не можна оминати проблему «чорної археології» або, якщо називати все своїми іменами, проблему грабунку пам'яток археології. Звісно, вона охоплює територію значно більшу, ніж Сумська область, а історія цього діяння сягає глибини віків. Скіфські кургани грабували самі учасники поховальної процесії [8, с. 427–445]. Не хетували цим і козаки під час видобутку селітри [9, с. 10–11]. Знамениту «Сибірську колекцію Петра I» в Ермітажі сформовано в результаті руйнації та грабіжництва величезної кількості курганів [8, с. 429].

Не уникли такої печальної долі й городища. Багато в чому посприяли цьому легенди про заховані скарби [10]. Майже всі городища Путивльського Посейм'я, які мають високі «баштоподібні» вали, зовні схожі на курган, постраждали в результаті пошукової діяльності селян в XIX – на початку XX ст. Кожен такий вал має на верхівці глибоку яму, а подекуди й не одну, адже саме тут, під величезною горою землі, і мав бути схований скарб. Так, неподалік села Дунаець, на правому

березі Есмани, в колишньому Глухівському, а зараз Шосткинському районі Сумської області, розташоване городище, відоме у літературі під назвою «Мазепин Погріб». Очевидно, за легендою, гетьман України сховав тут свої скарби. В пошуках легендарного погребя селяни фактично знищили культурний шар на майданчику городища.

Але всі ті руйнації не йдуть в жодні порівняння з сучасними. Вільне використання приборів для пошуку металів фактично стало вироком для багатьох пам'яток археології. Переважна більшість «любителів пошуку» вважають це невинним хобі і навіть не усвідомлюють протиправність своїх дій. Інші об'єднуються у групи та цілеспрямовано, крок за кроком, за допомогою детектора і лопати перегортають сотні, а то й тисячі кубометрів землі, знищуючи пам'ятку. Таку долю спіткало Басівське городище неподалік м. Ромни. Центральна частина укріплення «Башта» нещадно та варварськи розкопується, а сліди руйнації помітні навіть на знімках з космосу. Жодні роз'яснення і в особистих бесідах, і через мас-медіа не призводять до порозуміння. Неможливо поставити охорону на кожній пам'ятці. Єдине, що залишається фахівцям, – це фіксація правопорушень та звернення до відповідних органів з позовом.

Під час моніторингу 2023 р. сліди грабіжницької активності зафіксовані на всіх городищах, що мають виразний культурний шар. Не так вони помітні на неукріплених пам'ятках, адже сліди незаконної діяльності щороку нівелює оранка. Однак результати такого грабунку катастрофічні. Вся територія поселення розподіляється на окремі ділянки, які в свою чергу систематично обстежуються

за допомогою металодетектора. Як підсумок, найбільш атрактивні речі опиняються в приватних колекціях, а сама пам'ятка залишається без важливого контексту. Цинізм «любителів пошуку за допомогою металодетектора» не має меж. Так, на поселенні Любитове I, яке є нововиявленим, було встановлено «пам'ятний знак», вірогідно, на згадку про вдале пограбування. Аналогічний знаходиться на вщент пограбованому городищі Лобанова Гора, на майданчику якого помітно сліди не тільки ямок, а й цілих розкопів, проведених незаконно.

Крім розвідок, Сумським загоном МАЕ проведено й невеликі охоронні розкопки. У ніч з 7 на 8 березня 2022 р. по історичному середмістю Охтирки московською авіацією був нанесений

бомбовий удар. У результаті сильно постраждав будинок краєзнавчого музею. Архітектурною експертизою визначено необхідність посилення опорних стін і фундаментів будинку. Під час підготовчих робіт в одній із секцій підвальної частини будинку виявлено фрагменти гончарного посуду модерного часу. За ініціативою директора музею Л. Міщенко реконструкцію було призупинено та запрошено археологів.

Для визначення потужності культурного шару та з'ясування стратиграфії залягання шарів по центру підвального приміщення закладено 2 пробних шурфи загальною площею 8 кв. м. Частково досліджено споруду XVIII ст., яка мала як мінімум два яруси – підземний (господарський) та наземний (житловий).

Фото 4. Городище Ігорівка (1) та курган Боромля (2). Сучасний стан.

Отримано виразний матеріал цього часу – фрагменти посуду та кахлів, залишки скляної посуду, залізні та мідні вироби [7]. Це були перші археологічні дослідження на території Охтирської фортеці з часів розкопок за директорства М. Горвата у місцевому краєзнавчому музеї в 1928 р.

Висновки та пропозиції. На сьогодні є щонайменше три руйнівних фактори, що впливають на стан пам'ятки археології: 1) сучасна російсько-українська війна; 2) недбала та злочинна господарська діяльність; 3) грабунок за допомогою металодетекторів.

Війна триває... Поступово налагоджується продуктивна співпраця між військовими та археологами, що дає змогу зберегти від пошкодження багато пам'яток археології. Початок такій взаємодії покладено ще до повномасштабного вторгнення, коли було видано пам'ятку-посібник для військових, які протидіяли російській агресії на Сході України [1]. Порозуміння вдається досягти й зараз, про що і було зазначено вище.

Жодні закони та правові акти не можуть зупинити ані недбайливих фермерів, ані «любителів» пошуку старовини. Вимагати від держави посилення заходів щодо охорони культурної спадщини – банально. Напевне, мали б створюватися загони охорони як складові частини правоохоронних органів, втім і вони не в змозі контролювати величезний масив пам'яток археології. Вихід із складної ситуації підказує сама природа. Під час моніторингової експедиції було оглянуто городище на лівому березі Сейму в с. Ігорівка. Майданчик повністю поріс чагарником, а непролазна рослинність навіть не дала можливості оглянути

майданчик укріплення (Фото 4:1). Це рятує пам'ятку від пограбувань, які, за повідомленням місцевих жителів, до останнього часу відбувалися систематично. На Десні в межах Коропського району, на околицях с. Бужанки, городище повністю поросло кущами акації. Жодні незаконні роботи з металодетектором тут неможливі. Рослинність на окремих курганах (Фото 4:2) рятує їхні насипи від систематичного розорювання (на жаль, не завжди від пограбування). Сама природа стала на захист пам'яток, і використати цей «досвід» ми зобов'язані. Такий простий, але дієвий спосіб штучного засівання пам'яток археології не вимагає великих фінансових витрат і дасть змогу зберегти кургани та поселення для майбутніх поколінь.

Наприкінці відзначимо, що прикордонні території, зокрема й в межах Сумської області, є або територією воєнних дій, або територією можливих воєнних дій. Значна кількість пам'яток археології розташована в безпосередній близькості до країни-агресорки та недоступна для повноцінного обстеження. Залишається загроза їхнього часткового знищення чи пошкодження культурного шару. Саме цим обумовлена актуальність та необхідність подальших робіт з моніторингу пам'яток археології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Археологічні пам'ятки і війна / упоряд. С. Теліженко. Львів, 2020.
2. Буйських, А., Івакін, В., Шидловський, П., Зоценко, І. Пам'ятки археології під час війни: польовий досвід та юридичний аспект (на прикладі робіт МАЕ у м. Києві та Київській області у 2022 р.). *Vita Antiqua*. 2023. № 14. С. 36–59.
3. Зоценко, І., Корнієнко, М., Шидловський, П. Облік об'єктів археологічної

спадщини Києва: проблеми та перспективи. *Київські збірники історії, археології, мистецтва та побуту*. 2022. Вип. 1 (3). С. 37–45.

4. Івакін, В., Зоценко, І., Осадчий, Р., Оленич, А., Сорокун, А. Пам'яткоохоронні археологічні роботи архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України у Київській області (2018–2020). *Пам'яткознавчі студії: проблеми, практики, перспективи розвитку*. 2020. Вип. 1. С. 274–281.

5. Івакін, В., Зоценко, І. Перспективи використання супутникових знімків для моніторингу стану пам'яток культурної спадщини. *Пам'яткознавчі студії: проблеми, практики, перспективи розвитку*. 2020. Вип. 1. С. 301–308.

6. Каравайко, Д., Берест, Ю., Осадчий, Є., Ступак, Д., Хору́жа, М. Моніторинг пам'яток археології Сумщини. *Археологічні дослідження в Україні 2023*. 2025. С. 138–145.

7. Каравайко, Д., Осадчий, Є., Берест, Ю. Дослідження в м. Охтирка – археологія війни. *Археологія*. 2024. № 3. С. 72–88.

8. Мозолевський, Б., Полин, С. Кургани скифського Герроса IV в. до н. е. Київ, 2005. 600 с.

9. Осадчий, Є., Коротя, О. Пам'ятки селітроварного виробництва Південної Сіверщини XVII ст. Харків, 2018. 248 с.

10. Осадчий, Є. Городища Південної Сіверщини у легендах і народній пам'яті. *Консенсус*. 2024. № 2. С. 137–150.

REFERENCES

1. Telizhenko, S., comp. (2020). *Archaeological Sites and War*. Lviv. [in Ukr.]

2. Buiskikh, A., Ivakin, V., Shydlovskiy, P., Zotsenko, I. (2023). Archaeological Sites during the War: Field Experience and Legal Aspects (Based on the Example of the MAE's Work in

Kyiv and the Kyiv Region in 2022). *Vita Antiqua*. No. 14. pp. 36–59. [in Ukr.]

3. Zotsenko, I., Korniienko, M., Shydlovskiy, P. (2022). Inventory of Kyiv's Archaeological Heritage Sites: Problems and Prospects. *Kyiv Collections of History, Archaeology, Art and Everyday Life*. Issue 1 (3), pp. 37–45. [in Ukr.]

4. Ivakin, V., Zotsenko, I., Osadchiy, R., Olenych, A., Sorokun, A. (2020). Heritage Conservation Archaeological Work by the Architectural and Archaeological Expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Kyiv region (2018–2020). *Heritage Studies: Problems, Practices, Prospects for Development*. Issue 1, pp. 274–281. [in Ukr.]

5. Ivakin, V., Zotsenko, I. (2020). Prospects for the Use of Satellite Imagery to Monitor the Condition of Cultural Heritage Sites. *Heritage Studies: Problems, Practices, Prospects for Development*. Issue 1, pp. 301–308. [in Ukr.]

6. Karavaiko, D., Berest, Yu., Osadchyi, Ye., Stupak, D., Khoruzha, M. (2025). Monitoring of Archaeological Sites in the Sumy Region. *Archaeological Research in Ukraine 2023*. pp. 138–145. [in Ukr.]

7. Karavaiko, D., Osadchyi, Ye., Berest, Yu. (2024). Research in Okhtyrka – the Archaeology of War. *Archeologia* No. 3. pp. 72–88. [in Ukr.]

8. Mozolevskiy, B., Polin, S. (2005). *The Burial Mounds of the Scythian Gerros, 4th Century BCE*. Kyiv, 600 p. [in Rus.]

9. Osadchyi, Ye., Korotia, O. (2018). *Monuments of Saltpetre Production in Southern Sivershchyna in the 17th Century*. Kharkiv, 248 p. [in Ukr.]

10. Osadchyi, Ye. (2024). The Fortified Settlements of Southern Sivershchyna in Legends and Folk Memory. *Consensus*. No. 2. pp. 137–150. [in Ukr.]

Summary

**PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE:
CHALLENGES OF WARTIME OR THE ROUTINE OF
EVERYDAY PRACTICES****Dmytro KARAVAİKO**

orcid.org/0000-0001-9309-6707

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow,

Department of Early Iron Age Archaeology,

Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine

e-mail: dmytro.karavaiko@gmail.com

Maiia KHORUZHA

orcid.org/0009-0001-0075-0587

junior research fellow, Scientific Collections Department,

Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine

e-mail: pchiolkam@gmail.com

The relevance of this research. The relevance of this research. With the beginning of the full-scale invasion, hundreds—and possibly thousands—of archaeological sites have come under threat of destruction. The real scale of the devastation has yet to be determined. Effective measures for the preservation of Ukraine's archaeological heritage have become more urgent than ever. Considerable damage to sites is also caused by farming activities. Farmers systematically plough up burial mounds located on agricultural lands. Another serious issue is illegal construction within the boundaries of archaeological sites without prior archaeological excavation. Such destructive actions lead to irreversible losses. Looting excavations have reached catastrophic proportions. Thousands of artifacts end up in private collections and are sold abroad. The problem of combating looters is constantly discussed at conferences, round tables, and on Internet platforms; certain steps toward its resolution have already been taken, yet an effective mechanism for counteracting looting is still lacking. Laws and relevant legal acts have proven unable to stop unscrupulous agricultural practices. The war has also introduced significant challenges to heritage protection activities.

The **purpose** is to draw the attention of the broader public to the problem of safeguarding Ukraine's cultural heritage using the example of archaeological sites in Sumy Oblast.

Conclusions. At present, at least three destructive factors affect the condition of archaeological sites: (1) the ongoing Russian-Ukrainian war; (2) negligent and criminal economic activity; and (3) looting using metal detectors. Military personnel and archaeologists are gradually establishing productive cooperation, which allows them to protect many sites from damage. However, neither laws nor legal regulations alone are capable of stopping irresponsible farmers or amateur treasure hunters. Simply demanding that the State strengthen heritage protection measures is insufficient. The creation of specialised protection units within law-enforcement structures might be considered, yet even such units would be unable to monitor the vast number of archaeological sites. In

some cases, nature itself suggests a solution: the areas of certain hillforts have become overgrown with dense, impenetrable shrubs, which protect them from looting by making illegal metal-detector activities impossible. Vegetation on some burial mounds also protects their embankments from systematic ploughing (although, unfortunately, not always from looting). Thus, nature has become an ally in safeguarding sites, and we should utilise this "experience." Artificial sowing or planting on archaeological sites represents a simple yet effective method that does not require significant financial investment and could help preserve burial mounds and settlements for future generations. Border regions, including those within Sumy Oblast, are either active combat zones or areas at risk of military operations. A considerable number of archaeological sites are located in close proximity to the aggressor state and remain inaccessible for full-scale survey. The threat of partial destruction or damage to cultural layers persists. This underscores the urgency and necessity of continued monitoring of archaeological sites..

Keywords: archaeological sites, Sumy region, cultural heritage protection, monitoring.

Отримано редакцією/ Received: 24.03.26

Прорецензовано / Revised: 10.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26